

Брехунець Н. С.*

УКРАЇНСЬКІ ЕТНОЛОГИ ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНОГЕНЕЗИ ЛЕОНІДОМ ЗАЛІЗНЯКОМ

Brekhunets N. S.

UKRAINIAN ETHNOLOGISTS ON THE STUDY OF THE PROBLEM OF THE GENESIS OF UKRAINE BY LEONID ZALIZNIAK

У статті проаналізовано праці сучасних українських дослідників, присвячені етнологічним та етнокультурним студіям Леоніда Залізняка.

Ключові слова: етногенез українців, Л. Залізник, етнологічні студії, історіографія.

На початку ХХІ ст. Україна вкотре постала перед низкою загрозливих викликів, аж до ймовірної втрати державності та національної ідентичності. Російська Федерація цілеспрямовано здійснює проти Української держави неоголошену військову та інформаційну агресію, намагаючись ліквідувати українську державність й українську політичну націю. Для виправдання імперських претензій на землі західних сусідів президент Росії В. Путін постійно наголошує, що росіяни, українці та білоруси — єдиний народ, а сучасна українська та білоруська державність — це прикрі непорозуміння. Для успішного протистояння цьому неоімперському пропагандистському наступу, Україні треба використовувати комплексні заходи, у тому числі й наукову компоненту. Зокрема, українські етологи наводять переконливі факти, які свідчать, що білоруси, росіяни й українці самодостатні етноси, які вже за часів Київської Русі не були єдиною етнічною спільнотою. До числа провідних дослідників етногенезу українців та їхніх найближчих сусідів належить відомий український археолог та етнолог Л. Залізник.

Стаття є спробою історіографічного аналізу етнологічної спадщини Л. Залізняка, зокрема й її оцінки українськими етологами О. Гончаренком, С. Кончею, Ю. Фігурним, О. Шакуровою (Лебедевою), Ю. Кириченко, а також критиками його етнологічних побудов Ю. Шилевим, Н. Юсовою та В. Балущком.

Л. Залізник — знаний український вчений у царині минувшини та сьогодення України. Він є автором і співавтором понад півтисячі наукових і науково-популярних праць (зокрема трьох з по-

ловиною десятків книжок) з археології, первісної історії та етнології України, проблем індоєвропейстики й походження українського народу. Цей потужний творчий доробок вченого став об'єктом історіографічного аналізу науковців.

Як відомо, частина українських вчених доби незалежності продовжила дотримуватися у своїх працях ідеологічних наратив радянської історіографії, інші перейшли на квазінаукові позиції міфологічного підходу до вирішення проблеми українського етногенезу. Після розвалу Радянського Союзу у пострадянській Україні точилася справжня ідеологічна війна за право самого існування україноцентричної концепції походження українців з раннього середньовіччя. Її прибічники, за образним висловом Л. Залізняка, опинилися між Сцилою священної трипільської Аратти Ю. Шилова та Харибдою давньоруської народності — «священної корови» радянської історіографії. Л. Залізник давно і послідовно критикує як старі ідеологічні концепції імперських істориків, так і новітні романтичні фантазії на ниві україногенезу, пропонуючи вирішення проблеми походження українців на засадах сучасної європейської етнології.

У перші роки незалежності інформаційний простір України заповнили численні аматорські фантазії на тему стародавньої історії регіону, зокрема й походження українців. Яскравим прикладом такої квазінаукової, ідеологізованої конструкції була «концепція священної трипільської Аратти» Ю. Шилова. Мається на увазі відома трипільська культура, в якій згаданий автор вбачав рештки першої світової цивілізації, яка нібито, була матір'ю усіх інших — шумерської, єгипетської, індійської, китайської, греко-римської і навіть американських цивілізацій інків та ацтеків.

Ю. Шілов малює драматичну, достойну Голівуду історію нащадків Трипілля, яке через підступну діяльність іудеїв, нібито, розпалося на три гілки (Шілов 2000, с. 59–62; Залізник

* БРЕХУНЕЦЬ Ніна Сергіївна — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»; вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Київська область, 08401, Україна; ORCID: 0000-0001-7328-3927; n.brekhunets@gmail.com

2019, с. 430–432). Частина трипільців подалася на північ і в болотах Прип'яті трансформувалася в білорусів. На батьківщині лишилися домо-сиди-землероби, з яких пізніше постали українці. Найактивніша, «пасіонарна» частина трипільців (пращури великоросів), за Ю. Шиловим, подалася на кораблях через Чорне море в Троаду (Мала Азія), де заснувала легендарну Трою. Останню, як відомо, спалили хитрі греки на чолі з підступним Одиссеєм. На думку Ю. Шилова, греками або граками назвали чорняву людність Еллади трипільці, а легендарний Одиссей так звався, бо він родом з Одеси (Шилов 2003, с. 40; 2006).

Після спалення Трої греками пращури великоросів на чолі з Енеєм утекли на Апеннінській півострів, де стали відомі під етнонімом етруски («это русские», за Ю. Шиловим). Однак через підступність латинян, що саме заходилися розбудовувати Римську імперію, етрускам довелося тікати в холодну Скандинавію, де вони відомі історикам під іменем варягів. Тисячу років тому колишні трипільці і майбутні великороси зі Скандинавії повернулися на свою трипільську батьківщину, де заснували княжий Київ та державу Русь. Однак митарства пращурів московитів-росіян ще не завершилися, бо з Середнього Подніпров'я в XIII ст. їх вигнали на Верхню Волгу злі татаро-монголи. Тут великороси побудували Московське царство, що спочатку трансформувалося в Російську імперію, а потім і в Радянський Союз.

Ця абсолютно фантастична, позбавлена будь-якої аргументація історія мандрів трипільців-росіян завершується пафосним закликком її автора до «братів-слов'я» (росіян, українців, білорусів) гуртуватися для збереження Російської імперії — «прямой наследницы древнейшего государства Аратты... хранительницы корня индоевропейских народов и земной цивилизации вообще» (Шилов 2000, с. 75, 92, 105).

Проаналізувавши «абсурдні та бездоказові марення «спасителя людства» Ю. Шилова (як він сам себе називає)» Л. Залізник дійшов висновку, що трипільська Аратта — це все та ж проімперські спрямована «коліска трьох братніх народів», що зобов'язує українців, білорусів та росіян до чергового «єдинення» під егідою імперської Москви у безнадійній справі протистояння цивілізованому світу (Залізник 2019, с. 432).

Неодноразова гостра критика Священної трипільської Аратти Л. Залізником викликала гостру реакцію Ю. Шилова, який звинуватив опонента в «прасемітизації трипільської культури» (Победа 2000, с. 51, 56). Звинувачення дивне, адже Л. Залізник виводить балкано-дунайський неоліт, складовою якого є і Трипілля, від хато-хуритів Малої Азії (Залізник 2019, мал. 69). Тоді як ненависні Ю. Шилову прасеміти споконвіку мешкали південніше в Леванті (Сирія, Леван, Палестина, Ізраїль).

Серйозно аргументовані етнологічні побудови Л. Залізника викликали критику не лише з боку історичних міфотворців (Ю. Шилов), але й

прибічників радянської історіографії (Н. Юсова), а також їхніх невільних попутників (В. Балущок). Головний закид критиків до Л. Залізника полягав у тому, що він є археологом, фахівцем у галузі первісної доби, а значить — проблеми ентогенезу не його профільна тематика.

Дослідник неодноразово відповідав опонентам, що визначальним маркером наукового фаху є не диплом про закінчення відповідного вишу і навіть не місце роботи. Багато знаних українських етнологів, у т. ч. співробітників Інституту етнології НАН України, закінчили історичні факультети без етнологічної спеціалізації, що не заважає їм бути визнаними колегами етнологами. То чому ж Л. Залізник, який протягом 12 років працював у відділі етнології Інституту українознавства Київського державного університету імені Т. Шевченка з історичним дипломом, не може вважатися фахівцем з етнології? До речі, критикиня Л. Залізника Н. Юсова вважала себе етнологинею, хоча закінчила істфак Чернівецького університету і працювала в Інституті історії НАН України, а не в етнології (Залізник 2011, с. 190).

На думку Л. Залізника, визначальною ознакою наукового професіоналізму є наявність фахових робіт з відповідної проблематики, на які посилаються (тим самим визнаючи їх) фахівці з відповідної дисципліни. У Л. Залізника таких етнологічних публікацій близько 200 од., у т. ч. з півтора десятка монографій. Вони добре відомі й визнаються етнологами та істориками України.

Одним із важливих напрямків історіографічних досліджень Л. Залізника в галузі етнології є критичний аналіз радянської версії ентогенезу східних слов'ян, в основі якої лежить концепція давньоруської народності (ДРН). Починаючи з програмної статті 1996 р. дослідник видав понад два десятки статей та розділів монографій, присвячених цій ключовій проблемі історії Східної Європи (Залізник 1996, 1997, с. 85–96, 1998, 1999 а, б, 2000, 2001, 2003, 2007; 2009, 2010, 2011, 2012, с. 360–377, 2019, с. 407–424 та ін.).

Враховуючи кількість і обсяг присвячених ДРН праць Л. Залізника, дослідник є найактивнішим критиком цієї, на його думку, ідеологічної конструкції часів пізнього сталінізму. Зниження її популярності в Україні останніми роками, зокрема і в науковому середовищі, сталося певною мірою і завдяки активній позиції вченого. Критична оцінка проблеми ДРН Л. Залізником не сприймається прибічниками старої, радянської версії походження українців, білорусів та росіян з пізнього середньовіччя.

Найзавзятішою опоненткою Л. Залізника відносно оцінки концепції давньоруської народності (ДРН) була фанатично віддана дітищу В. Мавродіна аспірантка з Інституту історії НАН України **Н. Юсова**. Характеристика Л. Залізником ДРН як чергової версії російської імперської ідеї та «священної корови» радянської імперської історіографії викликало бурхливу, емоційну реакцію

молодої дослідниці, яка, не особливо добираючи слів, звинуватила опонента в «шельмуванні концепції» та її «батьків і послідовників», в «огульному очорненні напрацювань попередників», «кон'юктурних інсинуаціях», «фальшуванні» і навіть в тому, що «професор чомусь полінився зробити виписки з наших тез» тощо (Юсова 2005, 2006, с. 446, 447, 2008, с. 452).

До речі, подібний, далекий від академічного екзальтований стиль дискусії молода дослідниця дозволяла собі у спілкуванні з різними поважними вченими. Зокрема, захищаючи своє монополярне право на проблему ДРН, Н. Юсова звинуватила знаного українського медієвіста П. Толочка, у тому, що він «неуважно читає Н. Юсову», «маніпулює її текстами», «скочується до низьких еквілібристських викрутасів», «ігнорує наукові вимоги», що свідчить про його «історіографічну недобросовісність» та є «наслідком загальної деградації академічного співтовариства» (Юсова 2005а, с.32–36). «Вже не лише праці професора Л. Залізняка, але й академіка П. Толочка не відповідають високим академічним стандартам недавньої аспірантки Н. Юсової», — підсумовує Л. Залізняк (2011, с. 193).

Попри різкий, часом не коректний стиль викладу претензій опонентки до оцінки Л. Залізняка проблеми ДРН дослідник неодноразово давав аргументовану відповідь на емоційні закиди Н. Юсової (Залізняк 2003, 2009, 2011, с. 187–202 та ін.), закликаючи її об'єктивно аналізувати суть проблеми, а не виступати в якості заангажованої фанатки В. Мавродіна та його ідеологічного дітища.

Н. Юсова «не ставить під сумнів ґрунтовність аргументів щодо спростування сутності положень концепції давньоруської народності, які наводить... Л. Залізняк» (Юсова 2006, с. 43). Однак, у двох своїх фундаментальних монографіях 2005 та 2006 рр., присвячених проблемі давньоруської народності, авторка так і не наважилася відповісти на ключове питання «Чи була ДНР взагалі?», «...В даній монографії не розглядаються аргументи з приводу існування чи не існування давньоруської народності... (Н. Юсова — Л. З.) не бере на себе відповідальність вирішувати зазначену проблему... авторка вважає науково некоректним висловлювати власне ставлення до теорії давньоруської народності» (Юсова 2006, с. 21).

У своїх численних працях Л. Залізняк неодноразово показав непереконалість аргументів прибічників ДРН на користь існування останньої (Залізняк 1996, 1997, с. 91–95, 2019, с. 411–417). Дослідник пояснює відмову опонентки розглядати аргументи на користь існування ДРН фактичною відсутністю останніх. Адже дітище В. Мавродіна постало не як наукова концепція, а в якості неоімперської ідеологічної конструкції, без серйозної аргументації, але за всебічної підтримки кремлівських ідеологів та сталінських спецслужб. Переконалі аргументи А. Кримського, М. Грушевського, А. Кримського, К. Кавелина, М. Любавського, М. Покровського про давньо-

український статус княжого Києва були проігноровані. Однак вони лишилися в силі до наших часів, коли зник контроль Москви та всесильних спецслужб над науковцями, а вагомим аргументів на користь ДРН як не було, так і немає.

У наш час ДРН катастрофічно втрачає прихильників, оскільки «король виявився голим», вважає Л. Залізняк (2019, с. 412). Тому Н. Юсова і відмовляється аналізувати проблему існування ДРН по суті та розглядати аргументи на її користь. За відсутністю останніх вона лише обмежується пошуками в текстах опонентів орфографічних огріхів та надуманих нею ж історіографічних «смертних гріхів».

Принципова різниця поглядів Л. Залізняка та іншого його опонента **В. Балушка** (2004, 2005, 2008) полягає в тому, що перший починає національну історію українців з давньоукраїнських племен раннього середньовіччя, тоді як другий — із «завершення формування українського етносу» на межі XII–XIII ст. (Балушок 2004, с. 225). Л. Залізняк, взагалі не сприймає поняття «завершення формування етносу», оскільки розглядає останній, як етнокультурний організм, який народжується в певний час, постійно розвивається протягом свого життєвого циклу, проходить кілька послідовних фаз розвитку і неминуче рано чи пізно дезінтегрується шляхом поглинення, асиміляції іншими народами.

Дискутуючи з опонентом Л. Залізняк формулює кілька питань, на які концепція В. Балушка не дає переконливих відповідей, тим самим демонструючи її суперечливість та нелогічність. Якщо на межі XII–XIII ст. формування українців, за В. Балушком (2004, с. 225), «завершилося», то очевидно, що почалося воно раніше. Чому сучасна етнологія визнає англосаксонський та прапольський періоди раннього середньовіччя підґрунтями або першою фазою національної історії англійців та поляків відповідно, а давньоукраїнські племена V–X ст. (за М. Грушевським) виведені В. Балушком за межі україногенезу?

Русини-українці, які, за В. Балушком, народжуються лише на межі XII–XIII ст., фактично позбавляються ним права вважати Київську Русь першою українською державою, тоді як ніхто не ставить під сумнів, що синхронна княжому Києву держава династії П'ястів є першим Польським королівством? Немає сумніву, що Мешко Перший та його син Болеслав Хоробрий були польськими королями. Однак їхніх сучасників Володимира Великого та Ярослава Мудрого В. Балушок позбавляє статусу українських правителів, бо до початку XIII ст. українців нібито взагалі не існувало. Тоді хто лишив на стінах Софії Київської написи українською мовою, які датуються XI, XII ст.? — питає опонента Л. Залізняк. Та й авторитетні українські лінгвісти (Ю. Шевельов, О. Тараненко, В. Німчук, Г. Півторак та ін.) одностайно твердять, що коріння української мови сягає раннього середньовіччя (Залізняк 2019, с. 451), що прямо суперечить твер-

дженню В. Балушка про народження українців на початку XIII ст. За В. Балушком виходить, що мова з'явилася на світ задовго до її носіїв. Абсурдність висновків, на думку Л. Залізняка, свідчить про хибність версії україногенези В. Балушка.

Відмовляючись від українського статусу княжого Києва та держави Русь X–XII ст. В. Балушок, сам того не бажаючи, солідаризується з прибічниками імперської концепції етногенезу східних слов'ян часів пізнього сталінізму, в основі якої лежить пріснопам'ятна «колиска трьох братніх народів» — давньоруська народність. Адже остання була створена кремлівськими етнологами, перш за все, з метою позбавити русинів-українців генетичного права на історичну спадщину княжого Києва як засновників та будівничих держави Русь та її столиці (Залізняк 2005, с. 96, 97).

Тенденційна, а часом і відверто необ'єктивна критика етногенетичних побудов Л. Залізняка опонентами стимулювала його послідовників та учнів до популяризації наукового доробку дослідника. Одним з перших, хто детально проаналізував етнологічні студії науковця став О. Гончаров. У навчальному посібнику «Українська етнологія» за редакцією В. Борисенко, який побачив світ у 2007 р., у підрозділі «Концепції етногенезу українців», дослідник наголосив, що попри велику кількість праць з українського етногенезу, питання походження українського народу лишається далеким від остаточного вирішення. Строката палітра думок щодо походження українців, на думку дослідника, потребує систематизації та виокремлення основних груп концепцій, подібно до того, як це зроблено у працях Л. Залізняка (Гончаров 2007, с. 17).

Здійснюючи аналіз трьох найголовніших етногенетичних концепцій, О. Гончаров постійно звертається до напрацювань Л. Залізняка. Зокрема, осмислюючи трипільсько-арійську концепцію походження українців, О. Гончаров наводить слушну думку вченого, що серед найпоширеніших помилок при визначенні часу появи українського етносу є невміння розмежовувати конкретний етнічний організм із його пращурами, тому немає ніяких серйозних наукових підстав вважати українцями ні трипільську людність, ні індоєвропейських скотарів-аріїв (Гончаров 2007, с. 18).

На думку О. Гончарова, Л. Залізняк доклав чимало зусиль щоб утвердити в сучасній українській етнології ранньослов'янську концепцію походження українців, згідно з якою історія українців як окремого самодостатнього етносу розпочинається від середини I тис. н. е. (Гончаров 2007, с. 21).

Наступним дослідником, який почав вивчати етногенетичний доробок Л. Залізняка став його учень **С. Конча**. У виданому в 2008 р. навчальному посібнику «Українознавство» за редакцією М. Обушного, у підрозділі «Історія поглядів на український етногенез», вчений-індоєвропеїст зазначав, що ще у перші роки української незалежності Л. Залізняк, запропонував класифікацію теорій походження українців, розподіливши їх,

передусім, за хронологічним критерієм на чотири групи: 1) трипільсько-арійську; 2) ранньослов'янську; 3) киеворуську; 4) пізньосередньовічну (Залізняк 1996, с. 3). Згодом ця схема трансформувалася дослідником у тричленну, що включала трипільсько-арійську, ранньосередньовічну та пізньосередньовічну версії україногенези (Залізняк 2008, с. 12). Поступово ця етногенетична класифікація була визнана у науковому середовищі й почала широко використовуватися іншими дослідниками (Конча 2008, с. 209).

С. Конча погодився з Л. Залізником, що так звана трипільсько-арійська концепція немає під собою жодної гідної уваги праці, яка дійсно б науковими методами обґрунтувала її право на існування (Конча 2008, с. 210).

Головні риси ранньосередньовічної концепції україногенези Л. Залізняк оприлюднив у 90-ті роки минулого століття (Залізняк 1994, с. 130; 1996). Протягом першого десятиліття ХХІ ст. виходить друком, у редактованому дослідником періодичному виданні магістерської програми з археології НаУКМА «Магістеріум. Археологічні студії», серія програмних статей Л. Залізняка з проблем україногенези. Статті демонструють інтенсивну роботу вченого над вдосконаленням і подальшим розвитком ранньосередньовічної версії походження українців (Залізняк 2001, 2003, 2005, 2009, 2011, 2013). На думку дослідника, Л. Залізняк доклав багато зусиль щодо розробки і підсилення науковою аргументацією ранньосередньовічної етногенетичної концепції.

С. Конча відзначає, що Л. Залізняк небезпідставно, відсуває на другий план антів, вважаючи їх, ймовірно, бічною лінією розвитку. Не заперечуючи участі антів в україногенезі, Л. Залізняк головну увагу приділяє склавинам, які вже в VI ст. чітко виокремлюються серед сусідніх племен. Їхнім археологічним відповідником, за Л. Залізником, була прасько-корчацька культура, що, за даними археології, формувалася на Волині та Прикарпатті наприкінці V–VI ст. Від неї археологічно простежується неперервна етногенетична лінія розвитку до часів формування Київської Русі у IX–X ст. (Конча 2008 с. 218). Отже, відзначав С. Конча, саме племена склавинів VI–VII ст. потрібно вважати, за Л. Залізником, безпосередньою основою українського етносу, або ж, фактично, найранішою стадією його історичного буття (Конча 2008, с. 219).

С. Конча визнає переконливість висновків вченого про початок україногенези у VI ст. Л. Залізняк аргументує свої побудови посиланням на універсальні закономірності етногенезу інших народів Європи. Більшість етнічних спільнот середньої смуги Європи починають свій розвиток з раннього середньовіччя, а саме з VI–VII ст. У ранньому середньовіччі, після падіння Римської імперії й зумовлених цим етнічних пертурбацій («Великого переселення народів») на величезних просторах Європи, ситуація стабілізувала-

ся. Формуються зародки етнічних утворень, які, пройшовши низку етапів розвитку, існують і по цей день. Л. Залізник вважає, що немає жодних вагомих підстав виключати з цього загальноєвропейського контексту український етнос, тим більше, що він формувався в зоні впливу пізньої греко-римської цивілізації (Конча 2008, с. 219).

Аналіз праць Л. Залізняка С. Кончею дає йому підстави стверджувати, що побудовані на основі новітніх археологічних даних етногенетичні напрацювання вченого, становлять на сьогодні, так би мовити, «вістря» ранньосередньовічної концепції, оскільки до них апелюють або приєднуються інші дослідники, що поділяють погляд на зародження українського етносу в VI–VIII ст. (Конча 2008, с. 219). С. Конча відзначав провідну роль Л. Залізняка в критиці радянської ідеологічної концепції давньоруської народності.

До аналізу етнологічної та етнокультурної проблематики у працях Л. Залізняка долучився і його учень та послідовник **Ю. Фігурний**. Першою працею, в якій Ю. Фігурний спеціально досліджував науковий шлях та спадок Л. Залізняка, стала стаття «Етнологічні дослідження Леоніда Залізняка в Інституті українознавства КНУ у 1993–2004 роках» (2010 р.). Дослідник один з перших відзначив важливість наукових напрацювань вченого не лише в період незалежності, але й в радянську добу. Зокрема, Ю. Фігурний відзначає, що у відділі етнології вчений прийшов уже відомим фахівцем, який у своїх попередніх працях вивчав етнокультурні процеси в первісну добу, тому адаптувавши свої знання з палеоетнології первісності під потреби українознавства, Л. Залізник розпочав успішно досліджувати проблеми походження українців (Фігурний 2010а, с. 317).

Особливу увагу Ю. Фігурний приділив етнологічним дослідженням Л. Залізняка на ниві українознавства в період незалежності. Л. Залізник одним з перших в незалежній Україні ревізував етнологічний спадок радянської доби і розпочав предметно на сучасному рівні розробляти проблему походження українців, якій присвятив кілька десятків наукових робіт, торкнувшись у них цілої низки важливих питань українознавчої тематики. Ці праці, стали міцним підґрунтям для становлення та розвитку модерної української етнології (Фігурний 2010а, с. 315).

Ю. Фігурний вважає, що саме Л. Залізник один з перших у незалежній Україні розпочав вивчати загальні принципи етногенезу слов'ян, зокрема українців, свідченням цього стали його численні праці з етногенетичної тематики (Фігурний 2011, с. 55). На думку Ю. Фігурного, Л. Залізник є одним з фундаторів ранньосередньовічної версії походження українців на сучасному етапі, який у своїх публікаціях успішно дискутує як з прибічниками ультра патріотичних гіпотез україногенезу, так і з послідовниками радянської заідеологізованої версії походження українців з пізнього середньовіччя, тим самим переконливо доводячи

вірність етногенетичної теорії М. Грушевського (Фігурний 2011, с. 58).

У монографії 2010 р. Ю. Фігурний солідаризується з Л. Залізником у тому, що українці є прямими нащадками княжого Києва, а держава Київська Русь є органічною частиною етнічної історії українців, хоча елементи її культури стали невід'ємними складовими етнокультури росіян, білорусів і псково-новгородців (Фігурний 2010b, с. 82). Л. Залізник у своїх численних працях намагається аргументовано донести до читача, що одним із важливих завдань української науки є утвердження законного права українців на історичну спадщину Київської Русі як першої української держави, бо без цього історичного фундаменту неможлива побудова незалежної України (Фігурний 2010b, с. 87).

У монографії 2011 р. Ю. Фігурний зазначає, що Л. Залізник у своїй праці «Від склавинів до української нації» 1997 р. не лише аналізує ключові моменти української історії, проблеми походження українського народу та його східнослов'янських сусідів, історичної спадщини Київської Русі, а й приділяє значну увагу особливостям націогенезу українського народу. Зокрема дослідник розглядає фатальні наслідки перебування України у складі Російської імперії та сучасні проблеми державотворення та майбуття українців (Фігурний 2011, с. 49). Л. Залізник вважає обов'язковою передумовою успішної розбудови самостійної української держави високу самосвідомість нації, розуміння під цим глибоке знання національної культури, історії, географії та популяризацію цих знань серед широкого загалу (Фігурний 2011, с. 51).

У 2018 р. вийшла друком стаття Ю. Фігурного в співавторстві з О. Шакуровою спеціально присвячена вивченню етнокультурних побудов Л. Залізняка на основі добутих ним протягом 1973–1991 рр. археологічних матеріалів. Робиться висновок, що своїми археологічними дослідженнями етнокультурних процесів у мезоліті Полісся Л. Залізник переконливо довів, що вони є органічною складовою частиною первісної історії Європи, а етнокультурні явища мезоліту Поліської низовини генетично пов'язані з Південною Балтією. За Л. Залізником, на рубежі плейстоцену та голоцену формуються перші етнокультурні (протометаєтнічні) спільноти, які заселяють територію, співвідносно з природно-географічними кордонами ландшафтно-кліматичної зони, яка диктує первісному населенню властивий їй господарсько-культурний тип (Фігурний, Шакурова 2018, с. 38).

У спільній статті 2019 р. Ю. Фігурний з О. Шакуровою досліджують етнологічні напрацювання Л. Залізняка протягом 1991–2018 рр. Автори відзначають, що у своїх працях Л. Залізник обґрунтовує ранньосередньовічну концепцію походження українців її відповідність розробленій самим дослідником універсальній схемі етногенезу великих європейських етносів та схемі національної історії східних слов'ян М. Грушевського

(1904). За Л. Залізняком, схема етногенезу українців має такий вигляд: розпочався він з формування корчацької та пеньківської культур наприкінці V ст.; далі — склавини і частково анти (V–VII ст.); літописні племена волинян, деревлян, полян, білих хорватів, уличів, тиверців (VIII–IX ст.); руський народ (праукраїнці) (X–XIV ст.); русини-українці козацької доби (XV–XVIII ст.); українці часів становлення модерної нації (XIX–XXI ст.). На думку дослідника, націогенез українців не завершено і в наші дні (Шакурова, Фігурний 2019а, с. 74).

Автори статті роблять висновок, що позбавлені ідеологічної заангажованості етнокультурні дослідження Л. Залізняка «стали міцним і надійним підґрунтям для побудови науково-обґрунтованих моделей українського етногенезу» (Шакурова, Фігурний 2019а, с. 74).

У 2019 р. побачила світ стаття Ю. Фігурного у співавторстві з О. Шакуровою присвячена зміні підходів до наукового дослідження генези українського народу у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Зокрема автори проаналізували етнологічний доробок Л. Залізняка та відзначили, що активно критикуючи сучасні екзотичні концепції доісторичного походження українців, вчений наголошує: 1) український народ зароджується лише тоді, коли формується його базовий етнокультурний комплекс, до якого входять мова, культура, темперамент, характер, антропологічний тип, самосвідомість та специфічні форми господарювання; 2) головною визначальною ознакою віку українського етносу є тяглість його етнокультурного розвитку, тобто наявність цілісного комплексу етнокультурних елементів протягом достатньо тривалого часу (Шакурова, Фігурний 2019b, с. 74).

Актуальність та суспільна значущість піднятих проблем у працях Л. Залізняка привертає увагу і молодих вчених, які активно долучаються до осмислення та популяризації його етногенетичних напрацювань. Якщо попередні науковці у своїх дослідженнях лише побіжно торкалися останніх, то молода дослідниця **О. Лебедева** (Шакурова) у 2009 р. вперше оприлюднила статтю, присвячену виключно етнологічному доробку Л. Залізняка під назвою «Проблема етногенезу українського народу в працях Л. Залізняка». На початку статті О. Шакурова зазначає, що наукове вирішення питання походження українського народу є важливою умовою успішної боротьби українців за свою історичну спадщину та побудову модерної української нації (Лебедева 2009, с. 75).

Дослідниця зазначає, що в основі правдивої концепції етногенезу українців мають бути беззаперечні факти, які підтверджуються даними археології, мовознавства, етнології, антропології, історичними джерелами, тобто висновки етногенетичних побудов повинні бути суворо аргументовані. На думку авторки, саме цим критеріям відповідають дослідження Л. Залізняка в галузі україногенезу, якому вдається уникати як зайвої політизації питання, так і популярної в наш час іс-

торичної міфотворчості (Лебедева 2009, с. 75–76).

Дослідниця аналізує розвиток поглядів Л. Залізняка на систематизацію концепцій україногенезу. Виділені в середині 90-х років минулого століття чотири головні версії походження українців (Залізняк 1996, с. 3) за десять років трансформувалися у тричленну схему (Залізняк 2008, с. 12) — трипільсько-арійська, ранньосередньовічна та пізньосередньовічна концепції (Лебедева, 2009, с. 76).

У своїх етногенетичних працях, зазначає О. Лебедева, Л. Залізняк звертається не до вузького кола академічних істориків, а до широкого загалу, оскільки українська історична наука й досі важко хворіє, будучи інфікованою радянськими ідеологемами. Старше покоління вчених не схильне відмовлятися від напрацьованого раніше, а молоде — не бажає псувати стосунки з метрами. Тому вихід з цього глухого кута пострадянської етнології, на думку вченого, лежить у зверненні до широкого кола української інтелігенції та студентства з метою поновлення інтересу українців до забутої, але правдивої схеми етногенезу східних слов'ян М. Грушевського (Залізняк 2011, с. 187, 188; Лебедева 2009, с. 79).

О. Лебедева доходить висновку, що Л. Залізняк, спираючись на сучасну джерельну базу, нові факти і зрозумілі широкому загалу аргументи, фактично принципово оновив і переконливо обґрунтував ранньосередньовічну концепцію україногенезу, наріжним каменем якої є схема М. Грушевського столітньої давності (Лебедева 2009, с. 78–79).

Дослідниця й надалі продовжила осмислювати у своїх історіографічних працях етнологічні та етнокультурні напрацювання Л. Залізняка (Лебедева 2010а, с. 68–72; Шакурова 2010, с. 199–204; Лебедева 2010b, с. 106–109). Вона наголошує, що Л. Залізняк у своїх працях не лише детально осмислює систематизовані ним найголовніші концепції етногенезу українського народу, а й подає розгорнутий історіографічний аналіз створення й розвитку кожної з них (Шакурова 2015, р. 216).

Важливість та актуальність етнологічних досліджень Л. Залізняка в галузі етнології для самоідентифікації українців О. Шакурова відзначила і в своїй кандидатській дисертації «Походження українського народу в історіографічному дискурсі кінця ХІХ – початку ХХІ ст.» (2016). Зокрема, дослідниця доводить, що за Л. Залізняком, культурно-історична безперервність розвитку конкретного етносу є визначальним показником його віку й часу зародження, ця безперервність на українських етнічних землях простежується з раннього середньовіччя, а саме з кінця V ст. Л. Залізняк наголошує, що неперервність розвитку в Північно-Західній Україні засвідчує існування одного етнічного організму від дулібів, склавинів та антів до сучасних українців, тобто протягом останніх 1500 років (Шакурова 2016, с. 11).

У своїх подальших студіях О. Шакурова звернула увагу на запропоновану Л. Залізняком

періодизацію етногенетичного розвитку українців. Вона має такий вигляд: етногенез українців розпочався з кінця V ст.; далі — склавини і частково анти (V–VII ст.); літописні племена волинян, деревлян, полян, білих хорватів, уличів, тиверців (VIII–IX ст.); руський народ (праукраїнці) (IX–XIII ст.) й русини-українці XIV–XXI ст. (Шакурова 2017, с. 131–132). Дослідниця вважає, що періодизація Л. Залізняка на сучасному етапі є науково найобґрунтованішою, оскільки вчений спирається не лише на попередні дослідження, але й підтверджує її науковість власними археологічними та історичними розвідками.

Зважаючи на важливість праць Л. Залізняка, все більше молодих вчених звертаються до їхнього вивчення та осмислення. У 2017 р. у м. Києві була захищена кандидатська дисертація **Ю. Кириченко** «Концепції українського етногенезу та націоґенезу в етнологічній науці другої половини XIX – початку XXI ст.» (науковий керівник В. Капелюшний), у якій значну увагу приділено етногенетичному доробку Л. Залізняка. Зокрема, дослідниця наголо-

сила, що із середини 90-х років XX ст. починають виходити праці сучасного найвідомішого українського вченого в царині дослідження етногенезу українського народу — Л. Залізняка, дослідження якого містять досить ґрунтовну історіографічну складову (Кириченко 2017, с. 6).

Отже, науковці, які долучилися до осмислення етнологічного й етнокультурного доробку Л. Залізняка відзначають: 1) наукові дослідження вченого стали вагомим внеском у розвиток української археології, етнології, історії й українознавства зокрема; 2) Л. Залізник суттєво обґрунтував і розбудував ранньосередньовічну концепцію походження українського народу, започатковану М. Грушевським; 3) вчений послідовно утверджує у своїх працях обґрунтоване право українців на києворуську спадщину; 4) своїми численними науковими і науково-популярними працями Л. Залізник активно сприяє утвердженню й розвитку ідентичності українців та розбудові української державності.

ЛІТЕРАТУРА

- Балушок, В. 2004. Етногенез Українців. В: Грабовська, І., Піскун, В., Сергійчук, В. (упоряд.). *Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри*. Збірник наукових праць. Київ: Українська Видавнича Спілка, с. 141–144.
- Балушок, В. 2005. Коли ж народився український народ. *Дзеркало тижня*, 15, с. 12.
- Балушок, В. 2008. *Українська етнічна спільнота. Етногенез, історія, етнімія*. Біла Церква: Видавець Пшонківський О. В.
- Баран, В. Д., Бойко, С. М., Гула, О. Г., Залізник, Л. Л., Наливайко, С. С., Отрошко, Л. Г., Присяжна, Т. М., Фігурний, Ю. С., Чирков, О. А., Шакурова, О. В., Шостак, М. В. 2018. *Україна й українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення: колективна монографія*. Київ: НДІУ.
- Гончаров, О. 2007. Концепції етногенезу українців. В: Борисенко, В. (ред.). *Українська етнологія*. Навчальний посібник. Київ: Либідь, с. 16–26.
- Грушевський, М. С. 1964. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. В: Кравців, Б. (упор.). *Вивід прав України*. Документи і матеріали до історії української політичної думки. Нью-Йорк: Пролог, с. 11–24.
- Залізник, Л. Л. 1994. *Нариси стародавньої історії України*. Київ: Абрис.
- Залізник, Л. Л. 1995. Походження українського народу. *Матеріали до української етнології*, 1(4), с. 115–123.
- Залізник, Л. Л. 1996а. *Походження українського народу*. Київ: Бібліотека українця.
- Залізник, Л. Л. 1996б. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність. *Пам'ять століть*, 2, с. 2–14.
- Залізник, Л. Л. 1997. *Від склавинів до української нації*. Київ: Бібліотека українця.
- Залізник, Л. Л. 1998. Київська Русь: праукраїнська держава чи «спільний стовбур» східних слов'ян. *Український історик*, 35, с. 230–239.
- Залізник, Л. Л. 1999а. *Первісна історія України*. Навчальний посібник. Київ: Вища школа.
- Залізник, Л. Л. 1999б. Давньоруська народність. Історія проблеми. *Наукові записки НаУКМА*, 9, ч. 1, с. 203–208.
- Залізник, Л. Л. 2000. Якщо росіяни лехіти, то чи була давньоруська народність? *Наукові записки НаУКМА*, 18, с. 53–60.
- Залізник, Л. Л. 2001. Проблеми етногенезу українців з позицій сучасної європейської етнології. *Магістеріум. Археологічні студії*, 6, с. 49–56.
- Залізник, Л. Л. 2003. Чи скресла крига давньоруської народності над Київською Руссю? *Магістеріум, Археологічні студії*, 11, с. 82–94.
- Залізник, Л. Л. 2005. Походження українців. В: *Лещатах імперських міфів. Магістеріум. Археологічні студії*, 20, с. 94–100.
- Залізник, Л. Л. 2007. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів. *Збірник наукових праць НДІУ*, XV, с. 223–241.
- Залізник, Л. Л. 2008а. *Походження українців: між наукою та ідеологією*. Київ: Темпора.
- Залізник, Л. Л. 2008б. Україногенеза в тумані міфології. *Новітні міфи та фальшивки про походження українців*. Збірник статей: популярне видання. Київ: Темпора, с. 33–50.
- Залізник, Л. Л. 2009. Древнерусская чи давньоукраїнська народність? *Магістеріум. Археологічні студії*, 36, с. 70–75.
- Залізник, Л. Л. 2010. Про давньоруську народність та її прибічників в Україні. *Український альманах*, 2, с. 93–97.
- Залізник, Л. Л. 2011а. Ще раз про «искажение историографического процесса Л.Л.Зализняком» відносно давньоруської народності. В: Залізник, Л. Л. *Українці: витоки та історичні долі*. Київ: Темпора, с. 187–202.

- Залізняка, Л. Л. 2011b. Ранньосередньовічна версія походження українців *Магістеріум. Археологічні студії*, 45, с. 5–13
- Залізняка, Л. Л. 2012. *Стародавня історія України*. Київ: Темпора.
- Залізняка, Л. Л. 2013. Козацька Україна — прямий нащадок Київської Русі. *Магістеріум. Археологічні студії*, 53, с. 64–68.
- Залізняка, Л. Л. 2019. *Стародавня історія України*. Київ: Темпора.
- Залізняка, Л. Л. 2020. *Моя археологія. Біографічні спогляди та суб'єктивні враження про українську археологію*. Київ: Темпора.
- Кириченко, Ю. Т. 2017. *Концепції українського етногенезу та націогенезу в етнологічній науці другої половини XIX – початку XXI ст.* Автореферат дисертації к. і. н. Київ.
- Конча, С. 2008. Історія поглядів на український етногенез. В: Обушний, Н. І. (ред.). *Українознавство*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», с. 209–227.
- Лебедева, О. В. 2009. Проблема етногенезу українського народу в працях Л. Залізняка. *Магістеріум. Археологічні студії*, 36, с. 75–79.
- Лебедева, О. 2010а. Проблема етногенезу українців в українознавчих дослідженнях кінця XIX – початку XXI століть. *Українознавство*, 1 (34). с. 68–72.
- Лебедева, О. 2010b. Проблема утворення українського етносу в українознавчих дослідженнях кінця XIX – початку XXI століть. *Українознавчий альманах*, 2, с. 106–109.
- Фігурний, Ю. С. 2010а. Етнологічні дослідження Леоніда Залізняка в Інституті українознавства КНУ у 1993–2004 роках. *Кам'яна доба України*, 13, с. 315–322.
- Фігурний, Ю. 2010b. *Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі*. Київ: ННДІУ.
- Фігурний, Ю. 2011. Внесок Леоніда Залізняка в розвиток української етнології в кінці XX – на початку XXI століття. *Українознавство*, 1 (38). с. 54–59.
- Фігурний, Ю. С. 2011. *Фаховий аналіз проблеми походження українців і професійне визначення українських етнічних, націєтворчих і державотворчих процесів вченими відділу української етнології ННДІУ МОН України в кінці XX – на початку XXI століть*. Київ: ННДІУ.
- Фігурний, Ю., Шакурова, О. 2018. Етнокультурні та етногенетичні студії Леоніда Залізняка (1973–1991). *Українознавство*, 4 (69), с. 38–54.
- Шакурова, О. 2010. Питання генези, розвитку та становлення ранньосередньовічної, пізньосередньовічної та трипільсько-арійської концепцій походження українського народу в дослідженнях Н. Юсової, Л. Залізняка та П. Толочка. *Українознавство*, 2 (35), с. 199–204.
- Шакурова, О. 2015. Висвітлення історіографії етногенезу українців у працях сучасних українських науковців. *Spheres of culture*, 12, р. 214–221.
- Шакурова, О. В. 2016. *Походження українського народу в історіографічному дискурсі кінця XIX – початку XXI ст.* Автореферат дисертації к. і. н. Переяслав-Хмельницький.
- Шакурова, О. В. 2017. *Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX – початок XXI ст.)*. Київ: Видавець Олег Філюк.
- Шакурова, О., Фігурний, Ю. 2019а. Етнокультурні студії Леоніда Залізняка (1991–2018). *Часопис української історії*, 40, с. 69–77.
- Шакурова, О., Фігурний, Ю. 2019b. Зміна підходів до наукового дослідження генези українського народу у другій половині XX – на початку XXI століття. *Українознавство*, 2 (71), с. 123–139.
- Юсова, Н. М. 2005а. *Генезис концепції давньоруської народності в історичній науці СРСР (1930-ті – перша половина 1940-х рр.)*. Вінниця: ТОВ «Консоль».
- Юсова, Н. М. 2005b. Проблема генезиса концепції о древнерусской народности в современной украинской историографии: искажение историографического процесса Л. Залізняка. *История науки и техники*. Т. IV. Сборник трудов четвертой Международной молодежной научной конференции. Санкт-Петербург, 6–8 декабря 2004 г. Санкт-Петербург: СПбГУ с. 32–36.
- Юсова, Н. М. 2006. *«Давньоруська народність»: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 40-х рр.)*. Київ: ВД «Стилос».
- Шилов, Ю. О. 2000. *Победа*. Київ (б. в.).
- Шилов, Ю. О. 2003. *Праслов'янська Аратта*. Київ: Аратта.

¹ PhD, associate professor, Department of History and Culture of Ukraine and Special Historical Disciplines, Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda;
address: 30, Sukhomlyns'koho str., Pereiaslav-Khmelnytskyi, Kyiv region, 08401, Ukraine;
ORCID: 0000-0001-7328-3927;
e-mail: n.brekhunets@gmail.com

UKRAINIAN ETHNOLOGISTS ON THE STUDY OF THE PROBLEM OF THE GENESIS OF UKRAINE BY LEONID ZALIZNIAK

The article analyzes the works of modern Ukrainian researchers devoted to ethnological and ethnocultural studies of Leonid Zalizniak. It is shown that L. Zalizniak is a well-known Ukrainian scientist in the field of Ukraine's past and present, he is the author and co-author of more than half a thousand scientific and popular science works (including more than three dozen books) on archeology, primitive history and ethnology of Ukraine, Indo-European studies and origins. Ukrainian people, this powerful creative work of the scientist became the object of historiographical analysis of scientists. It was found that L. Zalizniak has long and consistently criticized both the old ideological concepts of imperial historians and the latest romantic fantasies in the field of the Ukraine genesis, offering a solution to the problem of the origin of Ukrainians on the basis of modern European ethnology.

It is shown that Ukrainian ethnologists O. Honcharenko, S. Koncha, Y. Fihurnyi, O. Shakurova (Lebedeva), Y. Kyrychenko, as well as critics of its ethnological constructions Y. Shilov, N. Yusova and V. Balushok made an attempt at historiographical analysis of ethnological legacy of L. Zalizniak, including its critical assessment. It was found that one of the first researchers of L. Zalizniak's scientific work was O. Shakurova (in her virginity – Lebedev), who in a number of her studies analyzed the main provisions and developments of the scientist on the ethnogenesis of Ukrainians. It was found that O. Honcharenko, S. Koncha, Y. Kyrychenko and Y. Fihurnyi actively participated in the analysis of ethnological and ethnocultural issues in the works of L. Zalizniak.

It is proved that the scientific researches of the scientist became a significant contribution to the development of Ukrainian archeology, ethnology, history and Ukrainian studies in particular. It is shown that L. Zalizniak significantly substantiated and developed the early medieval concept of the origin of the Ukrainian people, initiated by M. Hrushevskiy. It was found that the scientist consistently affirms in his works the well-founded right of Ukrainians to the Kyiv-Russian heritage. It was revealed that L. Zalizniak, with his numerous scientific and popular science works, actively promotes the establishment and development of the identity of Ukrainians and the development of Ukrainian statehood.

Key words: *ethnogenesis of Ukrainians, L. Zalizniak, ethnological studies, historiography.*

REFERENCES

- Balushok, V. 2004. Etnogenez Ukraintsev. In: Hrabovska, I., Piskun, V., Serhiichuk, V. (comp.). *Ukraina i svit: etnichni, naukovo-intelektualni ta osvichni vymiry*. Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka, p. 141–144.
- Balushok, V. 2005. Koly zh narodysia ukrainskyi narod. *Dzerkalo tyzhnia*, 15, p. 12.
- Balushok, V. 2008. *Ukrainska etnichna spilnota. Etnohenez, istoriia, etnonimiia*. Bila Tserkva: Vydavets Pshonkivskiyi O. V.
- Baran, V. D., Boiko, S. M., Hula, O. H., Zalizniak, L. L., Nalyvaiko, S. S., Otroshko, L. H., Prysiazna, T. M., Fihurnyi, Yu. S., Chyrkov, O. A., Shakurova, O. V., Shostak, M. V. 2018. *Ukraina y ukrainstvo v etnokulturnykh protsesakh: kontseptualni uzahalennia: kolektyvna monohrafiia*. Kyiv: NDIU.
- Honcharov, O. 2007. Kontseptsii etnogenezu ukraintsev. In: Borysenko, V. (ed.). *Ukrainska etnolohiia*. Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Lybid, p. 16–26.
- Hrushevskiy, M. S. 1964. Zvychnina skhema «ruskoi» istorii y sprava ratsionalnogo ukladu istorii skhidnogo slovianstva. In: Kravtsev, B. (comp.). *Vyvid prav Ukrainy*. Dokumenty i materialy do istorii ukrainskoi politychnoi dumky. New York: Proloh, p. 11–24.
- Zalizniak, L. L. 1994a. *Narysy starodavnoi istorii Ukrainy*. Kyiv: Abrys.
- Zalizniak, L. L. 1995. Pokhodzhennia ukrainskoho narodu. *Materialy do ukrainskoi etnolohii*, 1(4), p. 115–123.
- Zalizniak, L. L. 1996a. *Pokhodzhennia ukrainskoho narodu*. Kyiv: Biblioteka ukraintsia.
- Zalizniak, L. L. 1996. Davnoruska narodnist: imperskyi mif chy istorychna realnist. *Pamiat stolit*, p. 2–14.
- Zalizniak, L. L. 1997. *Vid sklavyvnyv do ukrainskoi natsii*. Kyiv: Biblioteka ukraintsia.
- Zalizniak, L. L. 1998. Kyivska Rus: praukrainska derzhava chy «spilnyi stovbur» skhidnykh slovian. *Ukrainskyi istoryk*, 35, p. 230–239.
- Zalizniak, L. L. 1999. *Pervisna istoriia Ukrainy*. Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vyscha shkola.
- Zalizniak, L. L. 1999. Davnoruska narodnist. Istoriiia problemy. *Naukovi zapysky NaUKMA*, 9, Is. 1, p. 203–208.
- Zalizniak, L. L. 2000. Yakshcho rosiiany lekhity, to chy bula davnoruska narodnist? *Naukovi zapysky NaUKMA*, 18, p. 53–60.
- Zalizniak, L. L. 2001a. Problemy etnogenezy ukraintsev z pozytsii suchasnoi yevropeiskoi etnolohii. *Mahisterium. Arkheolohichni studii*, 6, p. 49–56.
- Zalizniak, L. L. 2003. Chy skresla kryha davnoruskoï narodnosti nad Kyivskoiu Rusiuv? *Mahisterium, Arkheolohichni studii*, 11, p. 82–94.
- Zalizniak, L. L. 2005. Pokhodzhennia ukraintsev. V leshchatakh imperskykh mifiv. *Mahisterium. Arkheolohichni studii*, 20, p. 94–100.
- Zalizniak, L. L. 2007. *Pokhodzhennia ukraintsev ochyma naukovtsiv, politykiv ta fantastiv*. Zbirnyk naukovykh prats NDIU, XV, p. 223–241.
- Zalizniak, L. L. 2008a. *Pokhodzhennia ukraintsev: mizh naukoïu ta ideolohiïeu*. Kyiv: Tempora.
- Zalizniak, L. L. 2008b. *Ukrainogeneza v tumani mifolohii. Novitni mify ta falshyvky pro pokhodzhennia ukraintsev*. Zbirnyk statei: populiarne vydannia. Kyiv: Tempora, p. 33–50.

- Zalizniak, L. L. 2009. Drevnerusskaia chy davnoukrainska narodnist? *Mahisterium. Arkheolohichni studii*, 36, p.70–75.
- Zalizniak, L. L. 2010. Pro davnorusku narodnist ta yii prybichnykiv v Ukraini. *Ukrainskyi almanakh*, 2, p. 93–97.
- Zalizniak, L. L. 2011a. Shche raz pro «yskazhenye ystoryohrafycheskoho protsessa L.L.Zalizniakom» vidnosno davnoruskoi narodnosti. V: *Zalizniak L. Ukrainitsi: vytoky ta istorychni doli*. Kyiv: Tempora, p. 187–202.
- Zalizniak, L. L. 2011b. Rannoserednovichna versiia pokhodzhennia ukraintsiv *Mahisterium. Arkheolohichni studii*, 45, p. 5–13
- Zalizniak, L. L. 2012. *Starodavnia istorii Ukrainy*. Kyiv: Tempora.
- Zalizniak, L. L. 2013. Kozatska Ukraina — priamyi nashchadok Kyivskoi Rusi. *Mahisterium. Arkheolohichni studii*, 53, p. 64–68.
- Zalizniak, L. L. 2019. *Starodavnia istorii Ukrainy*. Kyiv: Tempora.
- Zalizniak, L. L. 2020. *Moia arkheolohiia. Biohrafichni spohady ta subiektyvni vrazhennia pro ukrainsku arkheolohiia*. Kyiv: Tempora.
- Kyrychenko, Yu. T. 2017. *Kontseptsii ukrainskoho etnohenezu ta natsiogenezu v etnolohichnii nautsi druhoi polovyny XIX – pochatku XXI st.* Avtoreferat dysertatsii kandydata istorychnykh nauk. Kyiv.
- Koncha, S. 2008. Istoriia pohliadiv na ukrainskyi etnohenez. In: Obushnyi, N. I. (ed.). *Ukrainoznavstvo*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichniy tsentr «Kyivskiy universytet», p. 209–227.
- Liebidieva, O. V. 2009. Problema etnohenezu ukrainskoho narodu v pratsiakh L. Zalizniaka. *Mahisterium. Arkheolohichni studii*, 36, p. 75–79.
- Liebidieva, O. 2010a. Problema etnohenezu ukraintsiv v ukrainoznavchykh doslidzhenniakh kintsia XIX – pochatku XXI stolit. *Ukrainoznavstvo*, 1 (34). p. 68–72.
- Liebidieva, O. 2010b. Problema utvorennia ukrainskoho etnosu v ukrainoznavchykh doslidzhenniakh kintsia XIX – pochatku XXI stolit. *Ukrainoznavchy almanakh*, 2, pp. 106–109.
- Fihurnyi, Yu. S. 2010a. Etnolohichni doslidzhennia Leonida Zalizniaka v Instytuti ukrainoznavstva KNU u 1993-2004 rokakh. *Kamiana doba Ukrainy*, 13, p. 315–322.
- Fihurnyi, Yu. S. 2010b. *Osoblyvosti i zakonirnosti zarodzhennia, formuvannia ukrainskoho etnosu vid naidavnishykh chasiv do seredyny XIV st. na terenakh Ukrainy: etnichni, derzhavotvorchi i natsiietvorchi protsesy v ukrainoznavchomu vymiri*. Kyiv: NNDIU.
- Fihurnyi, Yu. 2011. Vnesok Leonida Zalizniaka v rozvytok ukrainskoi etnolohii v kintsii XIX – na pochatku XXI stolittia. *Ukrainoznavstvo*, 1 (38). p. 54–59.
- Fihurnyi, Yu. S. 2011. Fakhovi analiz problemy pokhodzhennia ukraintsiv i profesiine vyznachennia ukrainskykh etnichnykh, natsiietvorchykh i derzhavotvorchykh protsesiv vchenymy viddilu ukrainskoi etnolohii NNDIU MON Ukrainy v kintsii XX – na pochatku XXI stolit. Kyiv, NNDIU.
- Fihurnyi, Yu., Shakurova, O. 2018. Etnokulturni ta etnohenetychni studii Leonida Zalizniaka (1973–1991). *Ukrainoznavstvo*, 4 (69), p. 38–54.
- Shakurova, O. 2010. Pytannia henezu, rozvytku ta stanovlennia rannoserednovichnoi, piznoserednovichnoi ta trypilsko-ariiskoi kontseptsii pokhodzhennia ukrainskoho narodu v doslidzhenniakh N. Yusovoi, L. Zalizniaka ta P. Tolochka. *Ukrainoznavstvo*, 2 (35), p. 199–204.
- Shakurova, O. 2015. Vysvitlennia istoriografii etnohenezu ukraintsiv u pratsiakh suchasnykh ukrainskykh naukovtsiv. *Spheres of culture*, 12, p. 214–221.
- Shakurova, O. V. 2016. *Pokhodzhennia ukrainskoho narodu v istoriografichnomu dyskursi kintsia XIX – pochatku XXI st.* Avtoreferat dysertatsii kandydata istorychnykh nauk. Pereiaslav-Khmelnitskyi.
- Shakurova, O. V. 2017. *Osnovni kontseptsii etnohenezu ukrainskoho narodu: vitchyzniana istoriografia (kinets XIX – pochatok XXI st.)*. Kyiv: Vydavets Oleh Filiuk.
- Shakurova, O., Fihurnyi, Yu. 2019a. Etnokulturni studii Leonida Zalizniaka (1991–2018). *Chasopys ukrainskoi istorii*, 40, p. 69–77.
- Shakurova, O., Fihurnyi, Yu. 2019b. Zmina pidkhodiv do naukovooho doslidzhennia henezu ukrainskoho narodu u druhoi polovyny XIX – na pochatku XXI stolittia. *Ukrainoznavstvo*, 2 (71), p. 123–139.
- Yusova, N. M. 2005a. *Henezys kontseptsii davnoruskoi narodnosti v istorychnii nautsi SRSR (1930-ti – persha polovyna 1940-kh rr.)*. Vinnytsia: TOV «Konsol».
- Yusova, N. M. 2005b. Problema genezis kontseptsii o drevnerusskoi narodnosti v sovremennoi ukrainskoi istoriografii: iskazhenie istoriograficheskogo protsessa L. Zalizniakom. *Istoriia nauki i tekhniki*. T. IV. Sbornik trudov chetvertoi Mezhdunarodnoi molodezhnoi nauchnoi konferentsii. Saint Peterburg, 2004, December, 6–8. Saint Peterburg: SPbSU, p. 32–36.
- Yusova, N. M. 2006. «Davnoruska narodnist»: zarodzhennia i stanovlennia kontseptsii v radianskii istorychnii nautsi (1930-ti – persha polovyna 40-kh rr.). Kyiv: VD «Stylos».
- Shylov, Yu. O. 2000. *Pobeda*. Kyiv (w. p.).
- Shylov, Yu. O. 2003. *Praslovianska Aratta*. Kyiv: Aratta.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Кам'яна доба України

Збірник наукових статей

Випуск 21

До 70-річчя Л. Л. Залізняка

Головний редактор випуску
доктор історичних наук, професор *Залізник Л.Л.*

Редактор випуску *Нездолій О.І.*

Комп'ютерна верстка *Пічкур Є.В.*

Надруковано в авторській редакції

Обкладинка *Залізник Л.Л., Нездолій О.І., Пічкур Є.В.*

Здано до складання 15.07.2021 р. Підписано до друку 12.08.2021 р.
Формат 60×84/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 32,1. Обл. вид. арк. 27,8.
Тираж 300 прим.

Видавець: Інститут археології НАН України
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 6290 від 09.07.2018 р.

Тираж віддруковано: